

Azîz Mahmud Hüdâyî Camiindeki Ağaç İşleri Üzerine

PROF. DR. H. ÖRCÜN BARIŞTA

Gazi Üniversitesi, Ankara

Azîz Mahmut Hüdâyî Külliyesi Üsküdar'ın ilgi çeken yapılar grubundan biridir. Gerek 1317 (1899 M.) yılında yapılmış olan ve 1915 yılında kütüphaneye dönüşen Lütüfi Ağa Türbesinin girişini batı yönde kuşatan gizli din kullanan Eftimiyadis kabri altındaki set duvarı üstünde bulunan kuşeviyle gerek caminin iç dekorasyonu ile bütünleşen minber, vaız kürsüsü, “şeyh kafesi” kuruluşuyla dikkat çekmektedir. Bu yapılar grubu Fatih Camisinin II. Mahmut Kütüphanesini bezeyen kuşevini akla getiren 1991 yılında onarılmasına rağmen özgün biçimi konusunda bilgi veren kuşevi gibi Abdülmecit Döneminin (1839-1861) ağaç işleri arasında kendine özgü bir yeri olan ve bu dönemde yapılmış Bezmialem Valide Sultan Cami (Gureba) (1845), Küçük Mecidiye Cami(Beşiktaş) (1848), Hırkaı Şerif Cami(1850), Dolmabahçe Cami (1853), Ortaköy Cami (1854) v.b. gibi yapılardaki taştan yapılmış minber ve vaız kürsülerinden farklı olarak ağaçtan yapılmış minber ve vaız kürsüsüyle önem arz eder. Özellikle cami Abdülmecit Dönemi'nde saray mimarlığına getirilen Garabet Balyan'ın oğlu Nkogos Balyan'ın (1826-1858) Üsküdar'da yapımını gerçekleştirdiği Adile Sultan Beykoz (1854), Ihlamur (1848), Küçüksu (Kasr-ı Hümayun) (1856)v.b.gibi süsleme öğelerine ağırlık verilmiş, barok ve ampir üsluplu köşk ve saraylar ¹ v.b. gibi yapıların möblelerini çağrıştıran barok ampir üsluplu süslemeli, saray modasını halka taşıyan yapıya ayrı bir kişilik kazandıran bir tür cami möblesi niteliğindeki minber ve vaız kürsüsü ile kayda değer.

Burada amacımız:

Abdülmecit Dönemi ağaç işleri konusunda bizleri bilgilendiren Azîz Mahmut Hüdai Camisinin vaız kürsüsü, minber ve Şeyh Kafesine eğilmek onları tanıtmak

Aziz Mahmud
Hüdayi Vakfının
bahçesinden
görünüm

mak, belgelemek, bu yolla 19. Yüzyıl Avrupa modasına bir pencere açan bu cami möblelerine ve harime açılan bir kapıyla kafes işi panolarla çerçevelenerek ayrı bir oda gibi oluşturulmuş Şeyh Kafesine dikkat çekmek.;

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi klasik üsluplu minber ve vaiz kürsülerinden farklı biçimi ve süslemeleriyle ilgi çeken bu örneklerin ağaç işleri arasında alması gereken yere yerleştirmek;

Bu örneklerin aynı dönemde Abdülmecit'in beşinci ikbali Şâyetse Hanım tarafından Üsküdar'da yeniden inşa ettirilen Çakırcalı Camisinin 1275 (1859 M.) ağaçtan yapılmış daha çok barok özellikler sergileyen minberi ve vaiz kürsüsü² ile Abdülmecit tarafından 1271 (1854 M.) yeniden inşa ettirilmiş olabilecek Teşvikiye Camisinin³ minber ve vaiz kürsüsü yanındaki yerini almasını sağlamak.

Bu yolla II. Mahmut Dönemi (1808-1839)ile Abdülaziz Dönemi (1861-1876) arasında bir geçiş dönemi olan Abdülmecit Dönemi'nde (1839-1861) İstanbul'da yapılmış camilerden birine ağaçtan yapılmış minber ve vaiz kürsüleri bulunan Üsküdar örneklerine eğilerek Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ağaç işlerinin camilerdeki örnekleri üzerinde bir değerlendirme yapabilmek için sağlıklı bir veri tabanı oluşturmaktır.

Bilindiği gibi Külliye'nin çekirdeğini oluşturan tekkenin yapımına 1589 yılında başlanmış ve aynı zamanda tevhidhane olarak kullanılan ve 1007 1598-99 da minber ekletilmesiyle camiye dönüştürülen mescit 1850'de Üsküdar Çarşısında çıkan yangında ortadan kalkınca 1855 'te Abdülmecit tarafından yeniden yaptırılmıştır. Vakıflar Arşivinde bulunan, Nükhet Ezel'in çizmiş olduğu külliye'nin vaziyet planında dikdörtgen planlı bir yapı olarak görülen cami tevhidhane⁴ külliye'nin 1272 1855-56 daki ihyası sırasında ampir üslupla yenilenmiştir. Has-kan tarafından 1266 (1849-50) de yandığı belirtilen cami ve müştemilatı⁵ Vakıflar İdaresince 1975 yılında onarılmıştır.

Kağır duvarlı, ahşap çatılı bodrum ve mahfillerin oluşturduğu üst katla birlikte üç katlı yapının giriş katının kuzey duvarındaki giriş kapısının üstünde ortada Abdülmecit'in tuğrası yanlarda şair Ziver'in kaleminden çıkmış ve talikle yazılmış 1272 (1855-56 M) tarihli kitabe bulunmaktadır. Yapının üst kat mahfilinin kuzeyinde mihraba doğru taşıntı yapan çıkmayı perdeleyen kafesi taçlayan üzerinde 1271 (1854 M.)tarihi Bilal-i Habeşi "Raziye Allahu anh"⁶ yazısı bu onarımın 1854 M.de başlamış olabileceğini düşündürmektedir.

Caminin zemin katında namaza ve ayinlere ayrılmış dikdörtgen alan , kible yönünde yer almakta batı ile kuzey yönlerinde zeminleri bir seki yükseltilmiş mahfillerle çevrili bulunmaktadır.Bu mahfillerin sınırında ahşap korkuluklar arasında fevkani mahfilleri taşıyan alçak korkuluk duvarından sonra tavana kadar devam eden ahşap dikmeler sıralanır.Söz konusu bu dikmeler kare kesitli olup pilastr başlıklarla donatılmıştır.Her dikmeye karşısındaki duvarla aynı boyutlarda bir duvar payesi yerleştirilmiş, bunların arasında altlı üstlü ikişer pencere oturtulmuştur.Batıdaki zemin kat mahfilleri ortada, iki dikme arasında kesintiye uğratarak buraya yalnız Hüdei Tekkesinde bulunan "şeyh kafesi" yerleştirilmiştir. Şeyh kafesinin varlığı bu tekkede uygulanan farklı bir ritüelden

kaynaklanmaktadır. Cuma namazından sonra icra edilen ayinlerde şeyh namazını kafesin arkasında kıldıktan sonra kapı gibi açılan kafesli bölmeden çıkardı.⁷

Kuşkusuz yapının ilgi çeken ünitelerinden biri bu kafesli bölmedir. Çevresi çıtalar çatılarak oluşturulmuş kafeslerle perdelenerek 190 cm. X 278 cm. boyutlarında dikdörtgen bir oda gibi tasarlanmış bu ünitenin benzer kafes işçiliği ile oluşturulmuş harime açılan dikdörtgen biçimli bir kapısı bulunmaktadır. Benzer kafes işçiliği ile tasarlanmış uzunluğu 275 cm. ortadaki yüksekliği 186 cm. yanlardaki yüksekliği 170 cm. olan beş perde üst katın batı yönüne yerleştirilmiştir. Büyük bir olasılıkla eski örneğine sadık kalınarak son onarımda yeniden yapılmış bu perdelerin her biri birer madalyonla taçlandırılmıştır. Kuzey yöne mihraba doğru taşıntı yapan orta kısma bu perdelerden bir tane daha oturtulmuştur.

Caminin ağaçtan yapılmış oyma ve boyama tekniği uygulanmış minberi ve vaız kürsüsü beyazla boyanmış zemin üzerine yer yer kabartma görünümü veren motifler oyularak ve bunlar mavi, gri, yeşil, tirşe ve altın rengi yıldızla boyanarak süslenmiştir. Boyama işlemleri 1975 onarımında yenilenmiştir.

Yüksekliği 600 cm.yi aşan minberin uzunluğu 314 cm., genişliği 78 cm.dir.Yalın ifadeli bir kuruluşu olan minber dikdörtgen planlı bir taban üzerine oturmuştur.Dikdörtgenin kısa kenarlarının önünde yuvarlak kemer giriş taçlı minber kapısı arkasında dolabı sınırlayarak gövdeyi yukarı doğru taşıyan ve tahta bağlayan sırt yer almaktadır. Aynı aksta arkada yuvarlak kemer geçişli dolap üzerine oturtulmuş dikdörtgen gövdeli bir taht vardır. Birbirine yuvarlak kemerle bağlanan dört kompozit başlıklı ayak ile yükselen, dört yönde alınlıklarla çerçevelenmiş bu tahtın üstünde üç kademeli, çokgen gövdeli kasnak onunda üstünde ise dilimli sivri bir külah bulunmaktadır. Dikdörtgenin uzun kenarları üzerinde iki yönde ön tarafı kesintiye uğramış üçgenin ucunda yer alan minber girişinden tahta ulaşmak için yükselen merdivenin iki tarafı masif gövdeli, tek parçadan oluşan korkuluklarla kuşatılmıştır. Arkada tahtı kuşatan gövdeyle sınırlı olan bu korkuluklar dikdörtgenin uzun kenarlarında yer alan süpürgeliksiz üçgen biçimli aynalıkların üstüne oturtulmuştur. Kapı kanatları bulunmayan minberin girişi iki kompozit başlıklı ayağı birbirine bağlayan yuvarlak kemerle sağlanmıştır.

Yüksekliği 153 cm.,olan , 88 cm. X 88 cm. kare tabanlı kürsü dört ayak üzerine oturulmuştur. Derinliği 99 cm. olan kürsünün gövdesi dört yönde ortada dışbükey çizgilerle dışa doğru taşırılmış ve böylece genişliği, uzunluğu 93 cm. ulaştırılmıştır. Benzer dış bükey ve iç bükey taşıntılar gövdeyi dört köşede sınırlamaktadır. Gövdenin üstünde tek parça olarak tasarlanmış yatay oturtulmuş dört köşede dışa doğru taşıntı yapan dört tabladan meydana gelen parmakçalık ünitesi ile sınırlandırılmış bir oturmalık (taht) yerleştirilmiştir. Parmakçalık ünitesinin mihraba bakan yönü açılabilen bir kapı olarak değerlendirilmiştir.

Gerek minberin gerek vaız kürsüsünün süslenmesinde her iki kuruluşun öğelerinin ya silmelerle ya boya ile çizilmiş sınır çizgileriyle vurgulandığı sonra bu çerçeveler içinde iç bükey ve dış bükey çizgilerle bazı ünitelerin yer yer de farklı renklerle boyanarak abartılı süslemelerle bezenmiş olduğu gözlenmektedir.

Genellikle serbest, yuvarlak çizgi hareketleriyle oluşturulmuş motiflerden ve yer yer onları kuşatan çerçevelerle oluşturulmuş kompozisyonlardan barok-ampir izlenimler algılanmaktadır

Kapı kanatları bulunmayan mavi, beyaz ve tirşe ile kat kat boyanmış minbere girişi sağlayan tirşe zemin üzerine altın yıldız yumurta suyu ile bezenmiş yuvarlak kemerli açıklık kompozit sütün başlıklı iki ayak sütün üzerine oturtulmuş bir taçla süslenmiştir. Karşılıklı iki köşede altın rengi yıldızla boyanmış, dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş yeşil zeminli altın rengi yıldızla renklendirilmiş çiçek motifleri vardır. Bunların üstünde yer alan kemer aynası üzerinde “La İlahe İllallah Muhammeden Resullullah “yazılıdır. Altın yıldızla renklendirilmiş bu yazı şeridi tirşe zemin üzerine altın yıldız rengi ile boyanmış aşırı “C” kıvrımlı dallarla son bulan bir çerçeve içine alınmış iki yönüne altın rengi yıldızla boyanmış birer rozet çiçeği oturtulmuştur. Kelime-i Tevhit yazısı üstte yeşil göbekli altın rengi yıldızla renklendirilmiş iki yönde gelişen aşırı kıvrımlı yapraklardan oluşan bir madalyonla taçlandırılmıştır.

Benzer süsleme öğelerinden yola çıkılarak bezenmiş taht ünitesinde beyaz boyanmış ayaklar üzerinde tirşe zeminli sütün başlıkları ve yumurta frizi ile bezenmiş yuvarlak kemer gözleri ile sütün başlıkları bunların üzerindeki beyaz zemin altın rengi yıldızla boyanmış benzer çiçekler vardır. Taht ünitesini minber girişini süsleyen taca benzer alınlıklar yerleştirilmiştir. Kasnağın üstündeki yeşil külaha altın rengi yıldızla boyanmış üç yapraklı çiçeklerle geçiş yapılmıştır. Tahtın korkuluklara bağlanan gövdesi tirşe zemin üzerine altın rengi yıldızla boyanmış yıldız çiçeğinden gelişen bir madalyonla süslenmiştir.

Minberin mavi bir şeridin iki yönüne yerleştirilmiş, koyu mavi silme görüntüsü veren oluklu çıtalarla belirlenmiş üçgen biçimli beyaza boyanmış aynalık ünitesinde iç içe oturtulmuş iki üçgen çerçeve bulunmaktadır. Bunlardan en içte ortada bulunan birincisi iki yönde aşırı “C” ve “S” kıvrımlı dallar ve yapraklarla son bulan bir yapraktan gelişen, beş yapraklı çiçekle taçlandırılmış bir madalyonla bezenmiştir. Sınır çizgileri altın yıldız rengi ile boyanmış olan bu motifin göbeği altın rengi yıldızlarla beneklendirilmiş yeşille renklendirilmiştir. Tirşe rengi bir üçgen biçimi içine oturtulmuş motifin çevresindeki üçgen çerçevenin karşılıklı iki ucu dört yapraklı çiçek ve aşırı “C” kıvrımlı dallardan oluşan altın rengi yıldızla boyanmış köşebentlerle madalyonla aynı aksta ise benzer bir çiçek motifiyle bezenmiştir. Tirşe yeşili ile sınırlandırılmış köşebentleri benzer motifler büyütülerek beyaz zemin üzerine oluşturulmuştur.

Mavi şeritlerin iki yönüne oturulmuş koyu mavi silme görüntüsü veren oluklu çıtalarla dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış beyaz bir şeritle kuşatılmış korkuluk ünitesi ise tirşe zemin üzerine aynalıktaki madalyonla aynı aksa oturtulmuş, iki yönde yatay olarak gelişen aşırı “S” ve “C” kıvrımlı kengel yaprakları ve beş yapraklı dallarla son bulan çiçek motifi ile bezenmiştir. Göbeği yeşille renklendirilmiş altın rengi beneklerle süslenmiş çiçek ve yapraklı çiçekli dallar altın rengi yıldızla renklendirilmiştir.

Minberde olduğu gibi silme görüntüsü veren çıtalarla gövdesi ve oturmalığı (tahtı) ayrılarak mavi ve koyu mavi ile boyanarak iki ünitesi sınırlanmış vaiz

kürsüsünün dört ayağı üstünde yükselen gövdesinin köşeleri tirşe ile boyanarak altın rengi yıldızla belirlemiş aşağı doğru sarkıtılmış yaprak demetleri, dört yapraklı çiçekler ve aşırı kıvrımlı yapraklarla bezenmiştir. Köşelerin arasında kalan üniteler beyaz la boyanmış zemin üzerine köşeleri tirşe zeminli altın yıldızla boyanmış beş yapraklı çiçek motifleri ile birbirine bağlanan, iç ve dış bükey çizgilerle oluşturulmuş mavi renkle boyanmış bir çerçeve içine oturtulmuş bir madalyonla bezenmiştir. Dikey ekseninde dört yapraklı çiçekler, yatay ekseninde altı yapraklı çiçeklerde oluşan “C” kıvrımlı dallarla kuşatılmış “C” kıvrımlı iki kengel yaprağı içine yerleştirilmiş altı yapraklı çiçeklerden oluşan, yeşil göbekli, madalyon tirşe zemin üzerine altın rengi yıldızla renklendirilmiştir. Madalyonu tirşe ile boyanmış bir zemin üzerine altın rengi yıldızla boyanmış, üç “C” kıvrımlı kengel yaprağı içine oturtulmuş üç yapraklı çiçek motiflerinden oluşan bir taç yerleştirilmiş böylece kareye yakın dikdörtgen ünite bezenmiştir.

Vaiz kürsüsünün mavi koyu mavi renkli sınır çizgileriyle bu gövdeye bağlanan beyazla boyanmış, oturmalık ünitesinin dört köşesi altın rengi yıldızla boyanmış yeşil göbekli, dikey yerleştirilmiş kartuşlarla belirlenmiştir. Bu köşelerin arasına tirşe zeminli altın rengi yıldızlarla boyanmış aşırı “C” kıvrımlı kengel yapraklarından oluşturulmuş çerçeve ile kuşatılmış benzer yapraklarla oluşturulmuş yeşil göbekli bir madalyon oturtulmuştur.

Son onarımında eskisine uygun bir yaklaşımla yenilediği ve boyanmış olduğu düşüncesiyle yukarıda gözlenen nesnel özellikleriyle tanıtmağa çaba harcadığımız Azîz Mahmut Hüdayî Camii Şeyh Kafesi, minberi ve vaiz kürsüsü özgün örneklerdir. Eşine başka camilerde rastlamadığımız minber ve vaiz kürsüsü Abdülmecit Döneminin ağaç işlerine getirdiği yeniliklerle önemli bir yer tutar. Bu dönemin getirdiği yeniliklerin belirlenmesi aşamasında aynı dönemde Üsküdar’da 966 (1558 M.) yılında Çakırcıbaşı Hasan Paşa tarafından yaptırılan ve kuzeybatı kapısının üstündeki Abdülmecit tuğrasını taşıyan şair A.Sadık Ziver Paşanın hazırlayıp hattat Abdülhamit’in yazdığı kitabesinden 1276 (1859 M.) yılında Abdülmecit’in beşinci ikbali Şâyetse Hanım tarafından yeniden inşa ettirildiği anlaşılır⁸ ve ahşaptan oyulmuş ve altın varakla süslenmiş vaaz kürsüsü ile minber ise daha çok barok özellikler sergileyen⁹ Çakırcıbaşı Camiiinin minber ve vaiz kürsüsün gözlenen bazı yenilikleri tamamlamaktadır. Değişen estetik yargıların belirlenmesi açısından büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Benzer bir durum III. Selim tarafından 1209 (1794-95M.) yılında inşa ettirildikten sonra 1271/1854 yılında Abdülmecit tarafından büyük bir olasılıkla yeniden yaptırılmış olan ve yapılan yenilemeye ilişkin kitabelerde Eser-i Avatîf-ı Mecidiye Mahalle-i Cedide-i Teşvikiye yazısından caminin Teşvikiye’nin gelişmesiyle eş zamanlı olduğu anlaşılır, son olarak 1309 (1891-92 M.) de Yuvan Efendi tarafından yenilen¹⁰ Teşvikiye Camisinin minber ve vaiz kürsüsü için söz konusudur. Üsküdar’da bulunan bu iki camideki örnekler minberin tacının üstüne oturtulan levhada 1270 (1853 M.) Abdülmecit Han bin Mahmut yazısı okunan Teşvikiye Camiiinin minberi ile vaiz kürsüsünü de eklediğimiz zaman Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Batılılaşma Dönemi olarak adlandırılmış olan geç dönemin değişen estetik yargıların belirlenmesi açısından önemli bilgiler ediniriz.

DİPNOTLAR

- ¹ Necla, Arslan, Balyan Ailesi, Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, Milliyet, 1993, c. 6, s. 325.
- ² Tarkan, Okçuođlu, Çakırcıbaşı Cami, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ,Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı , İstanbul 1994 ,c. 2 , s.462.
- ³ Afife, Batur, Teşvikiye Cami, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı , İstanbul 1994, c. 3, s. 257.
- ⁴ Baha Tanman, Aziz Mahmut Hüdei Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı -Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. I, s. 507.
- ⁵ Haksan, c. 2, s. 537.
- ⁶ Yazılar Tahsin Saatçı tarafından okunmuştur.
- ⁷ Tanman, a.g.m., s. 509.
- ⁸ Okçuođlu, a.g.m., s. 462.
- ⁹ Okçuođlu, a.g.m., s. 462.
- ¹⁰ Batur, a.g.m., s. 257.